

COMPARATIVE ANALYSIS OF HUMAN DEVELOPMENT TERMS IN THE SOCIALLY-MARKET AND IN THE UKRAINIAN PROFITS FORMATION SYSTEMS

Gubin K. G.

Eight basic parameters of the profits formation system that substantially influence on human development are examined in the article. These parameters condition and the terms of human potential development in the socially-market and in the Ukrainian profits formation systems are analyzed. The basic ways of profits formation system improvement in Ukraine are defined.

Keywords: human potential development, human development, profits formation, threats to human development.

УДК 330.341

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

*Л. В. Нечипорук, кандидат економічних наук, доцент
Національний університет «Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»*

Визначено концептуальні основи дослідження глобалізації економіки та положення нової глобалізаційної парадигми. Поряд з глобальними процесами викладено процеси глобалізації як такі, що забезпечують самоорганізацію світової системи. Встановлено суперечності та форми вияву глобалізації, означено чинники, що сприяють її посиленню на сучасному етапі.

Ключові слова: глобалізація, глобалізація економіки

Постановка проблеми. Головною закономірністю світового суспільно-економічного розвитку є глобалізація, що надає сучасному господарству нових якісних рис, які потребують комплексного дослідження. Глобалізація (від global — «всезагальний», такий, що охоплює всю земну кулю) — складний, багатогранний процес, який охоплює всі аспекти суспільного розвитку і втілюється у зростаючій взаємозалежності країн світу внаслідок формування єдиного всесвітнього господарського організму.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження глобалізації базується на працях Ф. Броделя, М. Вебера, Т. Веблена, С. Дюргейма, К. Поланьї, Й. Шумпетера, І. Валлерстайна [1]. Контури нових процесів були визначені в концепції постіндустріального суспільства Д. Белла. Побудові концепції глобалізації присвячено роботи Е. Гідденса [2], У. Бека. Відповідно до висновків У. Бека глобальністю називають феномен виникнення єдиного загальнопланетного фінансового, інформаційного та виробничо-технологічного господарства [3].

Різними аспектами глобалізації присвячено також роботи З. Бжезинського, М. Кастельса, Е. Алтфатера та Б. Манкопф. У працях З. Бжезинського [4] розглянуто проблеми світової геополітики та формування однополярного світу. М. Кастельс, Е. Алтфатер і Б. Манкопф досліджують економічний компонент процесу глобалізації, простежують її економічні передумови, значення та роль фінансового ринку. М. Кастельс [5] визначає вплив транснаціональних корпорацій (ТНК) на розвиток країн світу і називає сучасний капіталізм інформаційним через глобальну присутність інформаційних мереж. Німецькі вчені Е. Алтфатер і Б. Манкопф надають пріоритет глобальним екологічним проблемам сучасності [6].

Представники школи міжнародної політичної економії (С. Стрендж, Е. Хеллайнер, Р. Андерхілл, Ф. Черні, Л. Вейс, Т. Пемпел, Т. Скопол, П. Евене, Д. Хелд, П. Катценштайн), ідеї яких, поширені в англосаксонських країнах, зосереджуються на аналізі взаємодії зовнішньої політики та світогосподарських процесів. Вони відстежують формування глобального економічного, правового та політичного просторів, становлення нового світогосподарського порядку.

Формулювання цілей. Метою статті є визначення концептуальних підстав дослідження глобалізації економіки.

Виклад основного матеріалу. Дослідники частіше за все визнають такі джерела процесів, що в сукупності утворюють явище глобалізації:

— науково-технічний прогрес, революцію в інформаційних технологіях, розвиток яких забезпечує соціальний взаємозв'язок та взаємозалежність країн світу;

— вдосконалення міжнародної інфраструктури, нових поколінь транспорту і зв'язку;

— поглиблення міжнародного поділу праці, подальший розвиток інтернаціоналізації виробництва, появу суб'єктів світової економіки та політики (транснаціональних корпорацій, міжурядових організацій), узгодження інтересів та можливостей яких потребують від них і дозволяє їм діяти глобально в одній чи декількох сферах життєдіяльності як суб'єктів глобальних відносин. О. Бузгалін та А. Колганов підкреслюють, що експансія тотального ринку супроводжується новим витком розгортання (у тому числі через прогрес постіндустріальних технологій і глобалізації) суспільного розподілу праці

(у межах марксистської теорії останнє означає не просто різноманітність видів діяльності і спеціалізації, а й підкорення людини умовам розподілу праці) та експансії часткового працівника і часткової людини. Зміни у природі суспільного розподілу праці пов'язані з розвитком глобального усуспільнення та інформаційних технологій, що забезпечує формування тотального ринку мереж [7, с. 212–213];

— геоекономічні та геополітичні трансформації, пов'язані із розпадом соціалістичної системи та посиленням ринкової уніфікації сучасного світу;

— послаблення ролі традицій, соціальних зв'язків і звичаїв, інтернаціоналізацію освіти, культурного простору тощо.

У цілому останнє десятиріччя ХХ ст. характеризується домінуванням неоліберальної течії в ідеології та політиці. Головним аргументом сучасних неолібералів є твердження про те, що недоліки ринку — менш вразливі за недоліки господарської діяльності держави. Особливе значення надається приватизації державної власності. Отже, із стихійного процес глобалізації перетворюється на інституційно оформлений. Якщо спочатку глобалізація зумовлювалася діяльністю держав-гегемонів та їх ТНК, то тепер цей процес має власні досить потужні сили з новою системою мотивації. Поряд з формалізованими ринковими відносинами (до яких закликають неоліберали) на відносини поміж суб'єктами господарювання впливають неформальні, нееконічні обставини, соціокультурне середовище, морально-етичний клімат у суспільстві тощо. Саме такий підхід поступово став домінуючим у провідних країнах до фінансової кризи 1997–1999 рр.

Наприкінці 90-х років ХХ ст. активізувалися дискусії навколо проблем глобалізації. Проглядається відмінність *глобалізації «зверху»*, яка відповідає інтересам багатих країн, та *глобалізації «знизу»*, що сприяє формуванню нової суспільної свідомості на основі рівноправності країн та цілісності світу (завдяки інформаційним мережам і засобам телекомунікації). У цілому інформація, що стала самостійним ресурсом і має такі ознаки, як відтворюваність — безмежність — часова визначеність, суттєво впливає на зміни у системі відносин.

Про «глухі кути» концепції неолібералізму висловлювалися як науковці, так і практики. Дж. Стігліц, обвинувачуючи МФВ у нав'язуванні країнам вимог Вашингтонського консенсусу — монетаристської політики, дерегулювання економіки, політики приватизації, зазначав, що проблема полягає не в самій глобалізації, а в тому, як нею керують [8]. У минулому прибічники форсованої лібералізації Дж. Сакс та С. Фішер [9, с. 30] після фінансово-економічних потрясінь кінця 1990-х років перейшли у табір її супротивників. У межах «поствашигтонського консенсусу» було критично переглянуто рекомендації про співвідношення ролі ринку та держави в реальному секторі економіки, а питання охорони здоров'я, освіти, екології, розподілу доходів розглядалися

не як потенційні жертви ліберальних ринкових трансформацій, а як найважливіші характеристики самого процесу розвитку. Дослідники попереджають про небезпечність послаблення інструментарію антикризової політики і як наслідок про можливість кризи в реальному секторі економіки.

Дж. Грей (активний прибічник політики М. Тетчер) наприкінці 90-х років ХХ ст. видав книгу з критикою неолібералізму, в якій визнав несумісність вільного ринку та демократії (більшість виборців в умовах демократії не підтримуватимуть негативні наслідки конкуренції). Він доводив, що глобалізація забезпечує не уніфікацію різних країн, не їх об'єднання а, навпаки, різноспрямованість розвитку, посилення диференціації поміж країнами, кожна з яких має особливості щодо реакції на виклики глобалізації [10].

Отже, при визначенні глобалізації як явища, що містить суттєві суперечності, позитивні та негативні риси, підпадає під вплив чинників, що, з одного боку, посилюють, а з другого — послаблюють глобальні тенденції, що як інтегрують, так і дезінтегрують світову економіку та соціальне життя. Позиції вчених поділяються на ідейні течії — прибічників ліберальних концепцій та традиційних лівих (послідовників марксизму). Слід також не забувати про появу нової парадигми глобалізації.

Відповідно до позиції Д. Гроссмана (G. Grossman) та Е. Розі-Хенсберга (E. Rossi-Hansberg) сучасні тенденції глобалізації потребують визначення «нової парадигми». «Стара глобалізаційна парадигма» визнає, що переваги від глобалізації мають найбільш конкурентоспроможні сектори, бо міжнародна конкуренція відбувається на рівні підприємств або галузей економіки та торговельні витрати зменшуються більш-менш рівномірно для всіх секторів економіки. Програш від глобалізації отримують найменш конкурентоспроможні сектори та працівники, що в них зайняті (некваліфіковані чи малокваліфіковані). Така ситуація зберігалася до середини 1980-х років, коли глобалізація ще виявлялася на рівні секторів виробництва та підприємств.

Пізніше, через збільшення розриву в рівні оплати праці і зменшенні цін на телекомунікаційні та транспортні послуги, географічний поділ різних стадій виробництва стає економічно вигіднішим. У результаті дії цієї тенденції міжнародна конкуренція проникає безпосередньо у середину підприємства, впливає на окремі стадії виробничого процесу. Ключовим аспектом є те, що такий конкретний вид діяльності або виробнича операція можуть реалізовуватися в різноманітних секторах виробництва, що ускладнює визначення тих, хто виграв або програв від глобалізації.

Таким чином, відповідно до нової глобалізаційної парадигми розвиток інформаційних технологій та зменшення витрат на телекомунікаційні послуги сприяють скороченню торговельних витрат тільки у певній частині виробничих операцій. Отже, конкурують між собою не підприємства, а працівники, що виконують подібні виробничі операції в різних країнах. Таким чином, слід

визначати вплив глобалізації не на сектори економіки або організації, а на певні операції. Такою є позиція нової глобалізаційної парадигми, на відміну від старої, яка визнавала однакову дію ефекту скорочення міжнародних транспортних витрат на всі сектори виробництва.

Узагальнюючи викладене, визначимо базові положення нової глобалізаційної парадигми:

— ускладнюються можливості передбачення наслідків глобалізаційних змін;

— найближчим часом аутсорсингу підлягатимуть не «персональні послуги», які можуть поставлятися на суттєві відстані через електронні мережі, що не надто вплине на їх якісні характеристики. З часом удосконалення інформаційних технологій тільки сприятиме ліквідації відмінностей між персональними та неперсональними послугами;

— глобалізаційний вплив зміщується на рівень виконання індивідуальних завдань, що забезпечує диференціацію наслідків глобалізації (виграш або програш) на певні групи працівників у конкретній фірмі (глобалізація допомагає одному працівникові та шкодить другому, хоча обидва зайняті в одній галузі);

— виробничі процеси поділяються на все більшу кількість стадій, що розміщуються в різних країнах залежно від наявності чинників виробництва. Це сприяє як транснаціоналізації компаній, так і зникненню вертикально інтегрованих компаній, котрі розташовані в одній країні. Отже, країни починають спеціалізуватися не на окремих товарах, а на певних виробничих процесах, що супроводжується зростанням внутрішньогалузевої торгівлі і торгівлі компонентами та проміжними товарами [1, с. 29 — 32].

Нам імпонує позиція Г. Аніліоніса та Н. Зотової, які наполягають на необхідності розмежування глобалізації як інтеграційного процесу та відносин, що виникають між його учасниками. Українські вчені в монографії під загальною редакцією В. В. Рокочої наголошують, що «масштаби і глибина процесів інтернаціоналізації в будь-якій сфері відтворювального циклу відображають міру зацікавленості суб'єктів у глобалізації світового економічного середовища. Це означає, що глобальна економіка матиме параметри, які відповідають стратегіям економічного розвитку її акторів, і в міру цієї відповідальності стимулюватиме світовий економічний розвиток» [11, с. 9].

Отже, глобалізація охоплює різні за походженням, сферами вияву, механізмами і наслідками процеси, що дають можливість розглядати її як якісно самостійну, складну систему явищ та відносин, цілісну в її системності, але не позбавлену внутрішніх суперечностей.

Поряд з глобальними процесами визначають процеси глобалізації як такі, що забезпечують самоорганізацію світової системи в стійку структуру множини окремих частин, якими є держави. Ці процеси відбуваються в умовах гострої конкуренції та мають такі складові:

— інтеграцію національних економік у світову економіку, що за своєю структурою має вигляд піраміди, яку очолюють країни-лідери, що постачають на ринок високотехнологічні продукти, а унизу розташовані аутсайдери, як правило, сировинні додатки та постачальники продукції «брудного» виробництва. У результаті цього правила обміну виведено за межі юрисдикції національних урядів та передано у ведення таких міжнародних організацій, як, наприклад, СОТ і МВФ;

— виникнення політичної та економічної відповідальності за стан довкілля;

— політичну інтеграцію країн у різні блоки, що забезпечує передавання певних функцій та відповідальності від національних держав до міжнародних організацій, наприклад, ООН, НАТО та ін.;

— утворення світового інформаційного простору, що забезпечує уніфікацію потоків інформації.

У цілому слід зазначити, що в умовах глобалізації інтернаціоналізація економіки набуває нових рис:

— на основі інтенсифікації діяльності ТНК і розвитку довгострокових виробничих зв'язків формується глобальне світове виробництво;

— кардинально змінюється зміст світових господарських зв'язків: темпи зростання міжнародної торгівлі випереджають темпи зростання виробництва, а фінансові операції перевищують обсяги експорту товарів та послуг;

— змінюються спрямованість та структура міжнародної торгівлі, зростає товарообмін наукоємною, високотехнологічною продукцією між розвинутими країнами;

— зростає орієнтація розвинених економік на активізацію людського чинника, здатність генерувати нові знання, швидко їх застосовувати, використовуючи сучасні методи оброблення інформації.

Зазначимо, що слід визнати існування проблеми суперечностей глобалізації, породжених домінуючою роллю фінансового капіталу в світовій економіці.

Зупинимося на їх визначенні. Перше — це суперечність економіки та політики, що має таку форму вияву, як політизація світової економіки. Головними агентами становлення глобальної економіки були уряди країн «великої вісімки» та міжнародні інститути — МВФ, Світовий банк, СОТ. Основи глобалізації сформовано саме цими агентами у дусі вимог Вашингтонського консенсусу (політикою дерегулювання, лібералізації та приватизації). Вітчизняні науковці НІСД вважають можливим визнати МВФ інструментом фінансового тиску США, що сприяє постійному зростанню обсягів «зарубіжних» доларів. За їх висновками, «схема узалежнення економік інших країн з боку США реалізовується за допомогою МВФ і передбачає такі етапи: 1) вимогу відкрити кордони для міжнародного капіталу і забезпечити конвертованість національної валюти; 2) використання доларів як засобу

нагромадження і платежу; 3) збільшення грошової маси в країні і як наслідок зростання темпів інфляції; 4) вимогу зниження обсягу готівкових коштів в обігу з метою зменшення темпів і рівня інфляції; 5) збільшення попиту на долари; 6) ітерацію наведених етапів» [12].

Суперечність глобалізації охоплює також протиставлення і єдність національної та світової економік, що має таку форму вияву, як зіткнення національних та світових пріоритетів. Поширюється «ресурсна дискримінація», яка встановлює «вимивання» ресурсів з країн, що розвиваються, та експортну експансію промислово розвинених країн, що інституційно оформлюється у формуванні наддержавних міжнародних організацій.

Отже, завдяки системним зв'язкам різних рівнів світової економіки (вертикалі світової економіки) практика господарювання набуває рис цілісності світового ринку. Абсолютна відкритість національних економік — це відкритість відносно світової економіки, але не хаос самої світової економіки. Цілісність світогосподарських зв'язків об'єктивно необхідна для формування стратегічних тенденцій розвитку світової економіки на принципах самоорганізації.

Висновки. Аналіз глобалізації світового господарства дає змогу зробити низку узагальнень. Глобалізацію досліджують у трьох вимірах: 1) як об'єктивну тенденцію світового економічного, соціального, політичного та культурного розвитку; 2) як політичну мету; 3) як методологію аналізу прогресу країн та міжнародних відносин з метою визначення на державному рівні стратегії їх розвитку.

Конкретними формами вияву глобалізації стали: розвиток транснаціонального капіталу, формування світових ринків (товарних, фінансових, технологічних, інформаційних тощо), утворення регіональних економічних об'єднань.

Глобалізацію слід характеризувати як єдність двох процесів: глобалізації ринків (ресурсів, товарів та послуг) та глобалізації економічних форм (формування транснаціональних операторів, збільшення організаційних структур економіки, утворення глобальних мереж).

Визнаючи багатоаспектність глобалізації, треба встановлювати економічну природу глобалізації як процес формування єдиного економічного простору, кількісного та якісного поглиблення взаємозв'язку національних економік при формуванні мегаоператорів, ринком збуту яких стають будь-які регіони з високим рівнем споживання.

Глобальна економіка — це економіка, що контролюється та керується з одного центру (глобальноінтегроване управління), дії якого підпорядковуються інтересам мегаекономічних суб'єктів.

У глобальній економіці динаміка внутрішніх ринків залежить від здатності національних фірм конкурувати в глобальному масштабі, у межах якого

формується інститут транснаціональних корпорацій, що диверсифікує процес виробництва та реалізації з використанням переваг певного регіону.

Посиленню процесів економічної глобалізації сприяють:

– відносна самостійність ТНК і перерозподіл функцій між державою, ТНК і міжнародними організаціями та інститутами;

– розвиток конкуренції, яка забезпечує перерозподіл капіталу через злиття та поглинання, що в свою чергу сприяє формуванню глобальних мереж у різних сферах економіки;

– використання електронних каналів зв'язку, Інтернет-технологій для упровадження нових методів керівництва виробництвом і торгівлею, що породжує нові види загроз та ризиків;

– деформація пропорцій між реальним і фінансовим капіталом, що зумовлено концентрацією та перенакопиченням фінансових ресурсів у мережевих структурах ТНК і як наслідок домінуванням на ринку спекулятивного капіталу. Капітал стає фінансовим за формою руху та спекулятивним за змістом. Фінансові ринки починають не тільки обслуговувати реальний сектор економіки, а й набувати самостійного значення через контроль формування та розподілу світової вартості;

– збільшення частки послуг у структурі виробництва реальних благ, найбільша питома вага припадає на інформаційні та фінансові, які презентують віртуальний (фіктивний) сектор. У цілому економіка стає більш спекулятивною і трансформується на фінансову, що сприяє утворенню глобального суспільства ризику, для якого найважливішими стають інститути керування ризиками;

– лібералізація фінансових ринків забезпечує формування залежних від мегаоператорів національних фінансових інститутів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Wallerstein I. The Politics of the World-Economy : the States, the Movements, and the Civilizations / I. Wallerstein. — Cambridge, 1984.
2. Giddens A. Jenseits von Links und Rechts. Die Zukunft radikaler Demokratie / A. Giddens ; edition Zweite Moderne. — Frankfurt : Suhrkamp, 1997.
3. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма — ответы на глобализацию / У. Бек ; пер. с нем. А. Григорьева, В. Седельника ; общ. ред. и послесл. А. Филиппова. — М. : Прогресс-Традиция, 2001. — 304 с.
4. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и геостратегические императивы / З. Бжезинский. — М., 1998. — 157 с.
5. Кастельс М. Глобальный капитализм: уроки для России / М. Кастельс // Эконом. стратегии. — М., 2000. — Сент.-окт. — С. 54–58.
6. Altvater E. Globalisierung der Unsicherheit : Arbeit im Schatten, schmutziges Geld und informelle Politik / Altvater E., Mahnkopf B. — Münster : Westfälisches Dampfboot, 2002. — 393 s.

7. Бузгалин А. В. Глобальный капитал / А. В. Бузгалин, А. И. Колганов. — Изд. 2-е, стереот. — М. : Едиториал УРСС, 2007. — 512 с.
8. Stiglitz J. More Instruments and Broader Goals : Moving Towards the Post-Washington Consensus WIDER Paper / J. Stiglitz. — Helsinki, 1998.
9. Sachs J. Global Capitalism: Making It Work / J. Sachs // Economist. — 1998. — № 37. — P. 22; Fischer S. Lessons From a Crisis / S. Fischer // Economist. — 1998. — № 40. — P. 30.
10. Gray J. The False Dawn / J. Gray. — N. Y., 1998.
11. Економічний глобалізм: розвиток та зростання : монографія / за заг. ред. В. В. Рокочої. — К. : Таксон, 2005. — 320 с.
12. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації : монографія / за ред. З. С. Варналія. — К. : НІСД, 2006. — 576 с. Електронний ресурс. — Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/book/tyn_ekon/05.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ГЛОБАЛИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ

Нечипорук Л. В.

Определены концептуальные основы исследования глобализации экономики и положения новой глобализационной парадигмы. Наряду с глобальными изложены процессы глобализации, обеспечивающие самоорганизацию мировой системы. Установлены противоречия и формы проявления глобализации, обозначены факторы, способствующие ее усилению на современном этапе.

Ключевые слова: глобализация, глобализация экономики

THEORETIC-METHODOLOGICAL BASES OF RESEARCH OF GLOBALIZATION OF ECONOMY

Nechiporuk L.V.

Defined conceptual foundations of studies of economic globalization and the globalization of the new paradigm. Along with the global processes of globalization are set out to ensure that self-organization of the world system. Installed contradictions and forms of globalization, marked the factors contributing to its increase in recent times.

Keywords: globalization, economy globalization